

مرکز جهانی علوم اسلامی

مدرسه عالی فقه و معارف اسلامی

پایان نامه کارشناسی ارشد

رشته فقه و معارف اسلامی

عنوان:

عدالت اجتماعی در اندیشه امام علی (ع)

استاد راهنما:

حجة الاسلام والمسلمین کریم خانمحمدی

استاد مشاور:

سید رضا زمانی

دانش پژوه:

محمد صادق امینی

سال ۱۳۸۴

کتابخانه جامع مرکز جهانی علوم اسلامی

شماره ثبت: ۷۴۷

تاریخ ثبت:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

□ مسئولیت مطالب مندرج در این پایان نامه ، به عهده نویسنده می باشد.

□ هرگونه استفاده از این پایان نامه با ذکر منبع ، بلاشکال است و نشر آن

در داخل کشور منوط به اخذ مجوز از مرکز جهانی علوم اسلامی است.

تقدیم

اینجانب این اثر ناچیز را به پیشگاه بنیانگذار عدالت و شهید راه عدالت حضرت امام علی (ع) و نیز به پیشگاه منجی عالم بشریت و عدالت گستر جهان حضرت بقیة الله الاعظم ارواحنا و ارواح للعالمین له الفداء تقدیم می نمایم باشد که مورد قبول آن بزرگواران قرار گیرد.

به امید روزی که در زیر سایه پرچم عدالت آن حضرت جزء خدمتگزاران حضرتش قرار گیریم.

تقدیر و تشکر

”من لم يشكر المخلوق لم يشكر الخالق“

حمد و ستایش بی پایان خدای را که به انسان عقل و هوش (حجت درونی) بخشیده و وی را به واسطه پیامبران خود (حجت بیرونی) مدد رسانده است.

دروود و سلام بیکران بر پیامبران و رسولان الهی و ائمه هدی (ع) که راه سعادت را بر بشر هموار نموده اند تقدیر و تشکر از همه دانشمندان ربانی که ما را در فهم معارف الهی و دینی یاری می دهند. و اینجانب بر خود فرض می دانم که از راهنمائیها و ارشادات دانشوران گرانمایه و اساتید محترم آقایان کریم خان محمدی (به عنوان استاد راهنما) و سید رضا زمانی (به عنوان استاد مشاور) همینطور از مساعدتهای صمیمانه و گرمانه مدیر محترم مرکز جهانی علوم اسلامی تقدیر و تشکر نمایم.

توفیق روزافزون همگان را از خداوند علیم و منان مسئلت می نمایم.

چکیده مطالب

با توحه به اینکه ظلم و بی عدالتی جوامع اسلامی را فرا گرفته فرض ما بر این است که با الگوگیری از فرمایشات و سیره امام علی (ع) از طریق شناسایی شاخص ها و موانع تحقق عدالت اجتماعی و رفع آنها و نیز با بکارگیری راهکارهای آن، برپایی عدالت اجتماعی در جوامع اسلامی امکان پذیر است. بنابراین، هدف از تحقیق مفهوم شناسی و شاخص بندی عدالت اجتماعی و شناسایی موانع و راهکارهای تحقق عدالت اجتماعی از دیدگاه امام علی (ع) بوده در نتیجه رعایت حقوق افراد جامعه و فرار دادن هر چیزی در جای متناسب خود، جامع ترین تعریف از دیدگاه امام علی (ع) است. حق محوری، قانونمداری، برابری اجتماعی و انعطاف پذیری شاخص های عدالت اجتماعی را تشکیل می دهد.

دنیا گرایی، حکومت جور، عدم رعایت حقوق مردم، امتیاز خواهی، حاکمیت افراد نالایق و عدم نظارت بر کارگزاران از موانع سیاسی تحقق عدالت اجتماعی محسوب می شوند. ورود افراد ناصالح در دستگاه قضایی، عدم تأمین نیازهای مادی و امنیت شغلی قضات، عدم نظارت بر عملکرد آنان و تبعیض در داوری و وابستگی قضایی را میتوان از موانع قضایی برشمرد. عدم توازن اجتماعی و عدم احساس مسئولیت در قبال نیازمندان نیز از موانع اقتصادی تحقق عدالت اجتماعی می باشند. آخرت گرایی، تشکیل حکومت اسلامی، حاکمیت رهبر عادل، نگهداشت حقوق متقابل حاکم و مردم، مبارزه با امتیاز خواهی، گزینش کارگزاران صالح و توانا، نظارت بر کارکردهای آنان و برخورد با عدالت گریزان، راهکارهای سیاسی را تشکیل می دهد. گزینش قضات صالح، تأمین نیازهای مادی و امنیت شغلی قضات، نظارت بر عملکرد آنان، تساوی در داوری و استقلال قضایی از جمله راهکارهای قضایی محسوب می شوند و اصل توازن اجتماعی و اصل تکافل اجتماعی نیاز راهکارهای تحقق عدالت اجتماعی می باشند.

فهرست تفصیلی موضوعات

صفحه	عنوان
	مقدمه: طرح تحقیق
۲.....	۱- طرح مسأله.....
۲.....	۲- اهمیت مسأله.....
۳.....	۳- ضرورت تحقیق.....
۴.....	۴- اهداف تحقیق.....
۴.....	۵- سوالات اصلی تحقیق.....
۵.....	۶- مشکلات تحقیق.....
۵.....	۷- روش تحقیق.....
۵.....	۸- پیشینه تحقیق.....
۶.....	۹- سازماندهی تحقیق.....
	فصل اول: مفاهیم و کلیات
۸.....	۱- واژه عدالت.....
۸.....	۱-۱- مفهوم عدالت.....
۹.....	۲-۱- اقسام عدالت.....
۱۱.....	۱-۲-۱- عدالت فردی.....
۱۳.....	۲-۲-۱- عدالت اجتماعی.....
۱۵.....	۲- واژه حق.....
۱۵.....	۱-۲- مفهوم حق.....
۱۵.....	۱-۱-۲- حق در اصطلاح.....
۱۸.....	۲-۱-۲- حق در قرآن.....
۲۰.....	۳-۱-۲- حق در روایات.....
۲۰.....	۲-۲- اقسام حق.....
۲۰.....	۱-۲-۲- حق الله.....

۲۱.....	۲-۲-۲- حق الناس
۲۲.....	۳- واژه فقر
۲۴.....	۱-۳- مفهوم فقر
۲۴.....	۱-۱-۳- فقر مطلق
۲۴.....	۲-۱-۳- فقر نسبی
۲۴.....	۳-۱-۳- خط فقر
۲۵.....	۴- واژه اقتصاد
۲۵.....	۱-۴- مفهوم اقتصاد
۲۶.....	۲-۴- مکتب اقتصادی اسلام
۲۷.....	۳-۴- نظام اقتصادی اسلام
۲۷.....	۴-۴- توازن اقتصادی

فصل دوم: عدالت اجتماعی از دیدگاه اندیشمندان

۳۰.....	۱- دیدگاه اندیشمندان غربی
۳۰.....	۱-۱- افلاطون
۳۱.....	۱-۱-۱- طبقات سه گانه و فضایل حاکم بر شهر آرمانی
۳۲.....	۲-۱-۱- تعریف عدالت اجتماعی نزد افلاطون
۳۵.....	۲-۱- ارسطو
۳۶.....	۱-۲-۱- عدالت توزیعی
۳۷.....	۲-۲-۱- عدالت تعویضی
۳۸.....	۳-۲-۱- عدل نسبی
۳۸.....	۴-۲-۱- عدل طبیعی
۳۸.....	۵-۲-۱- عدل قانونی
۴۲.....	۳-۱- روسو
۴۳.....	۱-۳-۱- بنیادهای عدالت

۴۵.....	۱-۳-۲- جایگاه روسو در میان رویکردهای عدالت
۴۷.....	۲- دیدگاه اندیشمندان اسلامی.....
۴۷.....	۱-۲- ابونصر فارابی.....
۵۱.....	۲-۲- بوعلی سینا.....
۵۶.....	۳-۲- خواجه نصیر الدین طوسی.....
فصل سوم: عدالت اجتماعی از دیدگاه امام علی (ع)	
۶۶.....	۱- مفهوم عدالت اجتماعی.....
۶۸.....	۱-۱- توازن و تناسب.....
۷۲.....	۲-۱- تساوی و برابری.....
۷۵.....	۳-۱- رعایت حقوق.....
۸۳.....	۱-۳-۱- مبنای حق.....
۹۱.....	۱-۳-۲- منشأ حق.....
۹۸.....	۴-۱- رعایت استحقاقها در افاضه.....
۱۰۲.....	۲- شاخص های عدالت اجتماعی.....
۱۰۲.....	۱-۲- حق محوری.....
۱۰۳.....	۲-۲- قانون مداری.....
۱۱۳.....	۳-۲- برابری اجتماعی.....
۱۱۴.....	۱-۳-۲- برابری طبقاتی.....
۱۱۵.....	۲-۳-۲- برابری حقوقی.....
۱۱۹.....	۲-۳-۳- برابری در تقسیم بیت المال.....
۱۲۴.....	۲-۳-۴- برابری در برابر قانون و قضا.....
۱۲۶.....	۴-۲- انعطاف ناپذیری.....
۱۲۷.....	۲-۴-۱- تساوی سهم در بیت المال.....
۱۳۰.....	۲-۴-۲- شیوه خزانه داری.....

۱۳۱.....	۲-۴-۳- شیوه برخورد با نزدیکان.....
فصل چهارم: موانع تحقق عدالت اجتماعی	
۱۳۶.....	۱- موانع سیاسی.....
۱۳۶.....	۱-۱- دنیا گرایی.....
۱۴۰.....	۱-۲- حکومت جور.....
۱۴۲.....	۱-۳- جهالت حاکم.....
۱۴۳.....	۱-۴- عدم رعایت حقوق مردم.....
۱۴۴.....	۱-۵- امتیاز خواهی و امتیاز جویی.....
۱۴۸.....	۱-۶- حاکمیت افراد نالایق.....
۱۴۹.....	۱-۷- عدم نظارت بر کار گزاران.....
۱۴۹.....	۲- موانع قضایی.....
۱۴۹.....	۲-۱- ورود افراد ناصالح در دستگاه قضایی.....
۱۵۱.....	۲-۲- تأمین نشدن قاضیان از نظر مالی.....
۱۵۱.....	۲-۳- عدم وجود امنیت شغلی برای قضات.....
۱۵۱.....	۲-۴- خروج از آداب قضاوت اسلامی.....
۱۵۲.....	۲-۵- عدم نظارت بر عملکرد قاضیان.....
۱۵۲.....	۲-۶- تبعیض در برابر دادگاه.....
۱۵۴.....	۲-۷- وابستگی قضایی.....
۱۵۵.....	۳- موانع اقتصادی.....
۱۵۵.....	۳-۱- عدم توازن اجتماعی.....
۱۵۵.....	۳-۱-۱- تکاثر و انباشت ثروت.....
۱۵۸.....	۳-۱-۲- ربا.....
۱۱.....	۳-۱-۳- احتکار.....
۱۶۳.....	۳-۱-۴- رشوه خواری.....

۱۶۴.....	۳-۱-۵- تبعیض در توزیع ثروت
۱۶۶.....	۳-۲- عدم احساس مسئولیت در قبال نیازمندان
فصل پنجم: راهکارهای تحقق عدالت اجتماعی	
۱۷۱.....	۱- راهکارهای سیاسی
۱۷۲.....	۱-۱- آخرت گرایی
۱۷۵.....	۱-۲- تشکیل حکومت اسلامی
۱۷۷.....	۱-۳- حاکمیت رهبر عادل
۱۸۱.....	۱-۴- نگهداشت حقوق متقابل حاکم و مردم
۱۸۴.....	۱-۵- مبارزه با امتیاز خواهی
۱۹۰.....	۱-۶- شایسته سالاری
۱۹۳.....	۱-۷- نظارت بر کار گزاران
۱۹۶.....	۱-۸- برخورد با عدالت گریزان
۲۰۰.....	۲- راهکارهای قضایی
۲۰۱.....	۲-۱- گزینش قاضیان صالح
۲۰۴.....	۲-۲- تأمین نیازهای مادی قاضیان
۲۰۴.....	۲-۳- تأمین امنیت شغلی قاضیان
۲۰۶.....	۲-۴- رعایت آداب قضاوت اسلامی
۲۰۶.....	۲-۵- نظارت بر عملکرد قاضیان
۲۰۷.....	۲-۶- مساوات در برابر قانون
۲۰۹.....	۲-۷- استقلال قضایی
۲۱۰.....	۳- راهکارهای اقتصادی
۲۱۵.....	۳-۱- اصل توازن اجتماعی
۲۱۶.....	۳-۱-۱- جلوگیری از انباشت ثروت
۲۱۸.....	۳-۱-۲- تقسیم عادلانه ثروت

۲۲۰..... اصل تکافل اجتماعی..... ۲-۳

۲۲۰..... وظیفه دولت اسلامی..... ۱-۲-۳

۲۲۱..... وظیفه افراد توانمند..... ۲-۲-۳

۲۲۹..... خلاصه مطالب و نتیجه گیری.....

مقدمه:

طرح تحقیق

۱. طرح مسأله

در ابتدا باید گفت بحث ما در رابطه با "عدالت اجتماعی" يك بحث ماهوی است نه لفظی، به این معنا که ما در پی حقیقت و ماهیتی به نام عدالت در اندیشه و دستگاه فکری امام علی (ع) هستیم، حال که ایشان این عقیده و مبنای فلسفی را در قالب لفظ عدالت یا عدالت اجتماعی بیان کرده باشند یا در قالب لفظ دیگری مانند: قسط، انصاف و میزان. در این تحقیق عدالت اجتماعی مقوله وسیعی است که شامل همه ابعاد عدالت می شود مانند: عدالت توزیعی و اقتصادی، عدالت قضایی یا حقوقی، عدالت سیاسی و غیره.

۲. اهمیت مسأله

تحقق عدالت اجتماعی یکی از آرمانهای همیشگی بشر در طول قرن‌ها و نسل‌ها بوده و کمتر اندیشمند و مصلح اجتماعی است که در مورد عدالت بحثی نکرده باشد. همه یا قریب به اتفاق حکومت‌گران مدعی برپایی عدالت در جامعه هستند، تشکیل جامعه عادلانه رویایی است که بشر همواره آن را آرزو داشته، برای تحقق آن در جامعه تلاش کرده است. اندیشمندان و مصلحان اجتماعی همچون افلاطون "مدینه فاضله" خود را مدینه‌ای می دانستند که بر اساس اصول و ارزش‌های عادلانه پایه ریزی شده باشد، بسیاری از

جنگها، خصومتها و ایجاد تغییرات در جامعه به جهت عدم تحقق عدالت و عدم ایجاد توازن و نظام عادلانه در جامعه بوده است.

با این همه آیا بشر توانسته جامعه ای عادلانه را پی ریزی کند، هنوز يك سؤال اساسی و چالش عمیق فرا روی بشریت است. در جهان معاصر زمانی سوسیالیسم داعیه دار تحقق عدالت در جامعه بود و خود را يك قدم از سرمایه داری مبتنی بر لیبرالیسم جلوتر می دید، از آن طرف لیبرالیسم با شعار تقدم آزادی بر عدالت، سوسیالیسم را عقب مانده تلقی می کرد و مدعی بود این مکتب، آزادی های فردی را - که اصل است - فدای عدالت - که فرع است - نموده است. با این وجود هنوز شعارها و سؤالهای مهمی همچون تقدم آزادی بر عدالت یا تقدم عدالت بر آزادی، تقدم توسعه بر عدالت اجتماعی یا بالعکس، فرا روی اندیشمندان و مصلحان اجتماعی است. با شکست و فروپاشی بلوک سوسیالیست شرق بلوک لیبرالیست غرب خود را تنها نگهبان و طلایه دار عدالت اجتماعی دانست ولی فقر و بدبختی جوامع به اصطلاح مدرن، شورشهای اجتماعی همه و همه نشانگر عدم موفقیت این مکتب در مورد عدالت اجتماعی است. چه به لحاظ نظری و چه به لحاظ کاربردی، یکی از مهم ترین چالش های فرا روی این مکتب بحث چگونگی آزادی و عدالت است. به عبارت دیگر چگونه می توان آزادی فردی را با برنامه ریزی و نظارت که لازمه عدالت اجتماعی است، تلفیق کرد.

۳. ضرورت تحقیق

از آنجا که در چند کشور اسلامی حکومت دینی تشکیل شده است و عدالت

اجتماعی نقش اساسی را در ایجاد امنیت و ایفای حقوق افراد جامعه را دارد، به عبارت دیگر در مردم سالاری دینی، عدالت اجتماعی نقش اساسی را ایفا می کند از این رو، تحقیق و بررسی این مفهوم ضرورتی انکارناپذیر است.

۴. اهداف تحقیق

هدف اصلی از این تحقیق، تبیین دیدگاه امام علی (ع) درباره مقوله مهم "عدالت اجتماعی" است و این که اسلام به عنوان دین کامل و جامع از چه منظری به عدالت می نگرد و از همه مهمتر این که هدفش از تحقق عدالت اجتماعی چیست؟ و چگونه و با چه ابزاری آن را محقق می کند؟ برای همین منظور لازم دیدیم ابتدا دیدگاه چند تن از اندیشمندان غربی را بازبینی کنیم تا روشن شود که آنان در چه فضایی سیر می کنند و عدالت اجتماعی را چگونه ترسیم می کنند تا آنگاه در يك نگاه مقایسه ای و تطبیقی راحت تر، به هدف برسیم و مزیت و برتری دیدگاه دینی را نیز بالملازمه نشان دهیم.

- بنابراین در این تحقیق ما دو هدف فرعی را نیز دنبال می کنیم:

- الف) تطبیق عدالت اجتماعی در اسلام با عدالت اجتماعی دیگر اندیشمندان
ب) شناخت و رفع موانع تحقق عدالت اجتماعی و بررسی راه کارهای آن.

۵. سوالات تحقیق

سوال اصلی: عدالت اجتماعی در اندیشه امام علی (ع) چیست؟

سوالات فرعی:

- ۱- مفهوم عدالت اجتماعی از دیدگاه اندیشمندان چیست؟

۲- مفهوم عدالت اجتماعی و شاخص های آن از دیدگاه امام علی (ع) چیست؟

۳- موانع تحقق عدالت اجتماعی در جامعه چیست؟

۴- راهکارهای تحقق عدالت اجتماعی کدامند؟

۶- مشکلات تحقیق

عمده ترین مشکلی که در این زمینه وجود دارد، مشکل منابع است که به صورت ملموس به شاخص های عدالت اجتماعی پرداخته باشد. بحث در زمینه عدالت زیاد است ولی شاخص بندی کم است. مشکل عمده دیگر، پیچیدگی اصل موضوع و عدم تجربه و استعداد علمی نگارنده است.

۷- روش تحقیق

در این نوشتار از نوع تحقیق توصیفی - تحلیلی استفاده شده است و شیوه جمع آوری اطلاعات کتابخانه ای است.

۸- پیشینه تحقیق

عدالت اجتماعی از سوی اندیشمندان زیادی مورد کاوش و تحقیق قرار گرفته است، کمتر مفهومی است که در اندیشه اندیشمندان همانند عدالت وجود داشته و راجع به آن تعمق و تفکر شده باشد، و همانطور کمتر مفهومی است که به این اندازه چالش برانگیز و مناقشه باشد.

اندیشمندانی که در باب عدالت کاوش کرده اند هر کدام از زوایای مختلف و رویکردهای خاص خود آن را مورد تحقیق قرار داده اند این رویکردها و نگرشها متأثر از

مبانی و نگاه کلی آنها است. (۱)

عمده کسانی که در باب عدالت سخن گفته اند در دو طیف کلی جای دارند: عده ای با زیربنا و زیر ساخت های فکری متأثر از اندیشه غربی به خصوص لیبرالی سخن گفته اند و عده ای دیگر با زیربنای اندیشه دینی، اندیشه ورزی کرده اند. آن دسته که با رویکرد دین در باب عدالت بحث کرده اند بسیاری از آنها به تعاریف و شرح الاسمی و لفظی اکتفاء کرده اند و به بعد بنیادی و ماهوی عدالت پرداخته اند. در این بین اندیشمندانی مانند سید قطب در کتاب عدالت اجتماعی در اسلام در حد قابل قبول به بنیادها و زیربنای عدالت از دریچه اندیشه دینی پرداخته اند. و دکتر اخوان کاظمی در کتاب عدالت در اندیشه سیاسی اسلام نیز به مفاهیم عدالت اجتماعی از دیدگاههای مختلف پرداخته است. حاجی حسینی نیز در نگارش خود عدالت اجتماعی از دیدگاه امیرالمومنین علی (ع)، به مفاهیم عدالت اجتماعی پرداخته است و هیچکدام از این بزرگان شاخص های عدالت اجتماعی، موانع و راهکارهای آن را مورد بررسی قرار نداده اند.

اما آنچه در این تحقیق بر آن متمرکز است مفهوم عدالت اجتماعی و شاخص بندی آن و نیز بررسی موانع و راهکارهای دستیابی به عدالت اجتماعی از دیدگاه امام علی (ع) می باشد.

۹. سازماندهی تحقیق:

این تحقیق دارای يك مقدمه و پنج فصل می باشد.

۱- در قسمت مقدمه به طرح تحقیق که شامل طرح مسئله، اهمیت مسئله، اهداف، سوالات

(۱) عماد، افروغ، نگرش دینی و انتقادی به مفاهیم عمده سیاسی، چاپ دوم، (تهران: انتشارات فرهنگ و

تحقیق، روش تحقیق و سابقه تحقیق مطرح شده است.

۲- در فصل اول مفاهیم واژه‌ها و کلیات مطرح شده است که شامل مفاهیم عدالت، حق، فقر، اقتصاد و انواع آنها می‌باشد.

۳- در فصل دوم عدالت اجتماعی از دیدگاه اندیشمندان غربی و اسلامی مطرح شده است.

۴- در فصل سوم مفهوم عدالت اجتماعی و شاخص‌های آن از دیدگاه امام علی (ع) بررسی شده است.

۴- در فصل چهارم به موانع تحقق عدالت اجتماعی که شامل موانع سیاسی، قضایی و اقتصادی می‌باشد، پرداخته شده است.

۵- در فصل پنجم به راهکارهای عدالت اجتماعی که شامل راهکارهای سیاسی، قضایی و اقتصادی می‌باشد، پرداخته شده است.

فصل اول:

مفاهیم و کلیات